

КРАЈ РАТА, СРБИ И
СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

S C I E N T I F I C M E E T I N G S

Volume CXCII

DEPARTMENT OF HISTORICAL SCIENCES

Book 41

THE END OF THE WAR, SERBS AND THE CREATION OF YUGOSLAVIA

Proceedings of the International Conference held on
November 29–30, 2018

E d i t o r

Academician

MIHAILO VOJVODIĆ

BELGRADE 2021

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

Н А У Ч Н И С К У П О В И

Књига СХСII

ОДЕЉЕЊЕ ИСТОРИЈСКИХ НАУКА

Књига 41

КРАЈ РАТА, СРБИ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Зборник радова са међународног научног скупа
одржаног 29–30. новембра 2018.

У р е д н и к

академик

МИХАИЛО ВОЈВОДИЋ

БЕОГРАД 2021

Издаје
Српска академија наука и уметности
Кнеза Михаила 35, Београд

Технички уредник
Никола Сивановић

Лектор
Тања Рончевић

Коректор
Рајка Павловић

Тираж 500 примерака

Штампа
Планета ѝриниј, Београд

ISBN 978-86-7025-908-9

© Српска академија наука и уметности 2021

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

Василије Ђ. Крстић

Михаило Војводић

Љубодраг Димић

Славенко Терзић

Мира Радојевић

Милан Терзић

Александар Растовић

САДРЖАЈ

Михаило Војводић ПРЕДГОВОР	13
Михаило Војводић ИЗ САВЕТОДАВНОГ ОДБОРА ФРАНЦУСКЕ ВЛАДЕ: ЕМИЛ ОМАН О ЈАДРАНСКОМ И МАКЕДОНСКОМ ПИТАЊУ 1918. ГОДИНЕ	15
Mihailo Vojvodić FROM FRENCH GOVERNMENT'S ADVISORY BOARD: EMILE HAUMANT ON ADRIATIC AND MACEDONIAN QUESTION IN 1918	24
Зоран Лакић ОСЛОБОЂЕЊЕ И УЈЕДИЊЕЊЕ 1918. ГОДИНЕ ИСТОРИЈСКИ ПОДУХВАТ (ЗАВЈЕТ И ЦИЉ)	25
Zoran Lakić LIBERATION AND UNIFICATION IN 1918 HISTORICAL UNDERTAKING (OATH AND GOAL)	31
Славенко Терзић ВЕЛИКА НАРОДНА СКУПШТИНА СРПСКОГ НАРОДА У ЦРНОЈ ГОРИ 1918. ГОДИНЕ	33
Slavenko Terzić GREAT NATIONAL ASSEMBLY OF THE SERB PEOPLE IN MONTENEGRO IN 1918	41
Љубодраг Димић СРПСКА ИСТОРИОГРАФИЈА О ЗАВРШЕТКУ ВЕЛИКОГ РАТА И ФОРМИРАЊУ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ (1918–1941)	43
Ljubodrag Dimić SERBIAN HISTORIOGRAPHY ON THE END OF THE GREAT WAR AND FORMING OF YUGOSLAV STATE (1918–1941)	70
Мирослав Перишић О ОДГОВОРНОСТИ ЗА АТЕНТАТ У САРАЈЕВУ У СВЕТЛУ ИСТОРИЈСКИХ ИЗВОРА	73
Miroslav Perišić ON RESPONSIBILITY FOR THE SARAJEVO ASSASSINATION IN THE LIGHT OF HISTORICAL SOURCES	84

Љубинка Трговчевић ЈУГОСЛАВИЈА, ДА ИЛИ НЕ? СРПСКА ИНТЕЛЕКТУАЛНА ЕЛИТА И УЈЕДИЊЕЊЕ 1918. ГОДИНЕ	85
Ljubinka Trgovčević YUGOSLAVIA, YES OR NO? SERBIAN INTELLECTUAL ELITE AND THE 1918 UNIFICATION	96
Мира Радојевић СРПСКА ИНТЕЛЕКТУАЛНА ЕЛИТА О ФЕДЕРАЛИСТИЧКОМ УРЕЂЕЊУ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ (1914–1918).....	97
Mira Radojević SERBIAN INTELLECTUAL ELITE ON FEDERALISTIC ORGANIZATION OF THE YUGOSLAV STATE (1914–1918)	124
Ю. А. Петров РОССИЯ И ОКОНЧАНИЕ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ, 1918–1922.	125
Јуриј Александрович Петров РУСИЈА И КРАЈ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА, 1918–1922.	137
Војислав Г. Павловић МЕЂУНАРОДНИ КОНТЕКСТ У КОМЕ ЈЕ СТВОРЕНА КРАЉЕВИНА СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА	139
Vojislav G. Pavlović INTERNATIONAL CONTEXT IN WHICH KINGDOM OF SERBS, CROATS AND SLOVENES WAS CREATED.....	151
Никола Б. Поповић АНТАНТА И ПИТАЊЕ РАЗБИЈАЊА АУСТРОУГАРСКЕ 1918.....	153
Nikola B. Popović ENTANTE AND THE QUESTION OF BREAKUP OF AUSTRIA-HUNGARY IN 1918.....	175
Arpad Hornyak THE BEGINNINGS OF THE HUNGARIAN-YUGOSLAV DIPLOMATIC RELATIONS AFTER THE END OF THE WORLD WAR I.....	177
Арпад Хорњак ПОЧЕЦИ МАЂАРСКО-ЈУГОСЛОВЕНСКИХ ДИПЛОМАТСКИХ ОДНОСА ПО ЗАВРШЕТКУ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА	186
Александар Растовић ЈУГОСЛОВЕНСКО ПИТАЊЕ У БРИТАНСКОМ ПАРЛАМЕНТУ 1917–1920. ГОДИНЕ	189
Aleksandar Rastović YUGOSLAV QUESTION IN THE BRITISH PARLIAMENT 1917–1920	204

Никола Жутић ИДЕЈА ВЕЛИКЕ СРБИЈЕ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ.....	205
Nikola Žutić THE IDEA OF GREATER SERBIA AND FORMING OF YUGOSLAVIA	220
Бранко Бешлин НЕМЦИ У СРЕМУ, БАЧКОЈ И БАНАТУ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ	221
Branko Bešlin THE GERMANS IN SYRMIA, VAČKA AND BANAT AND FORMING OF YUGOSLAVIA.....	232
Гордана Илић Марковић ФОРМИРАЊЕ ДРЖАВНОГ ИДЕНТИТЕТА У МЕЂУРАТНОМ ПЕРИОДУ У КРАЉЕВИНИ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА И РЕПУБЛИЦИ АУСТРИЈИ	233
Gordana Ilić Marković DIE HERAUSBILDUNG STAATLICHER IDENTITÄT IN DER ZWISCHENKRIEGSZEIT IM KÖNIGREICH DER SERBEN, KROATEN UND SLOWENEN UND IN DER REPUBLIK ÖSTERREICH	248
Александар Животић ДОПРИНОС СРПСКЕ ВОЈСКЕ САВЕЗНИЧКОЈ ПОБЕДИ У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ	249
Aleksandar Životić CONTRIBUTION OF THE SERBIAN ARMY TO THE ALLIES' VICTORY IN THE WORLD WAR I.....	261
Елена Кострикова ВКЛАД РУССКОГО ВОЕННОГО КОНТИНГЕНТА В ОБЩУЮ ПОБЕДУ НА САЛОНИКСКОМ ФРОНТЕ.....	263
Елена Кострикова ДОПРИНОС РУССКОГ ВОЈНОГ КОНТИГЕНТА ЗАЈЕДНИЧКОЈ ПОБЕДИ НА СОЛУНСКОМ ФРОНТУ.....	277
Милан Терзић СРПСКА УСТАНИЧКА АКЦИЈА ЗА ДЕСТАБИЛИЗАЦИЈУ СНАГА ЦЕНТРАЛНИХ СИЛА НА СОЛУНСКОМ ФРОНТУ	279
Milan Terzić SERBIAN INSURGENCY ACTIONS FOR DESTABILIZATION OF THE CENTRAL POWERS' FORCES ON THE MACEDONIAN FRONT	287
Далибор Денда ДОБРОВОЉЦИ У ЗАВРШНИМ ОПЕРАЦИЈАМА СРПСКЕ ВОЈСКЕ 1918. ГОДИНЕ	289
Dalibor Denda VOLUNTEER CORPS IN THE FINAL OPERATIONS OF THE SERBIAN ARMY IN 1918	299

Горан Латиновић СРПСКА ВОЈСКА И ОСЛОБОЂЕЊЕ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ 1918.	301
Goran Latinović THE SERBIAN ARMY AND THE LIBERATION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA IN 1918.....	319
Миљан Милкић СРПСКА ВОЈНИЧКА ТРАДИЦИЈА И СТВАРАЊЕ ВОЈСКЕ КРАЉЕВИНЕ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА 1918. ГОДИНЕ.....	321
Miljan Milkić SERBIAN MILITARY TRADITION AND FORMING OF THE ARMY OF SERBS, CROATS AND SLOVENES IN 1918.....	335
Боривоје Милошевић ВЈЕРСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ	337
Borivoje Milošević RELIGIOUS COMMUNITIES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA AND THE ESTABLISHMENT OF THE YUGOSLAV STATE.....	351
Јована Шалјић Ратковић ИСЛАМСКА ЗАЈЕДНИЦА И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ.....	353
Jovana Šaljić Ratković ISLAMIC COMMUNITY AND THE CREATION OF YUGOSLAV STATEI	369
Владислав Пузовић ПОСЛЕДИЦЕ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА НА СРПСКО-РУСКЕ БОГОСЛОВСКО-АКАДЕМСКЕ ВЕЗЕ.....	371
Vladislav Puzovic CONSEQUENCES OF THE WORD WAR I ON SERBIAN-RUSSIAN THEOLOGICAL ACADEMIA RELATIONSHIPS.....	382
Милош Ковић ТОМАШ ГАРИГ МАСАРИК И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ.....	385
Miloš Ković TOMÁŠ GARRIGUE MASARYK AND THE CREATION OF THE YUGOSLAV STATE.....	419
Владан Виријевић РЕПАТРИЈАЦИЈА СРПСКИХ ВОЈНИХ ЗАРОБЉЕНИКА ИЗ ОСМАНСКЕ ИМПЕРИЈЕ ПОСЛЕ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА	421
Vladan Virijević REPATRIATION OF SERBIAN PRISONERS FROM THE OTTOMAN EMPIRE AFTER THE FIRST WORLD WAR.....	433

Биљана Вучетић “SERBIA SURRENDERS ONLY TO GOD” АМЕРИЧКИ ЦРВЕНИ КРСТ И СРБИЈА, 1916–1919. ГОДИНЕ	435
Biljana Vučetić „SERBIA SURRENDERS ONLY TO GOD” THE AMERICAN RED CROSS AND SERBIA (1916–1919)	448
Драган Бакић РЕГЕНТ АЛЕКСАНДАР И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ.....	449
Dragan Bakić REGENT ALEXANDER AND THE CREATION OF YUGOSLAVIA	467
Ђорђе Ђурић ПРЕДСЕДНИК СКА ЈОВАН ЖУЈОВИЋ О УЈЕДИЊЕЊУ ЈУЖНИХ СЛОВЕНА	469
Đorđe Đurić JOVAN ŽUJOVIĆ, PRESIDENT OF THE RSA, ON UNIFICATION OF THE SOUTH SLAVS	479
Борис Милосављевић СЛОБОДАН ЈОВАНОВИЋ НА КОНФЕРЕНЦИЈИ МИРА У ПАРИЗУ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ	481
Boris Milosavljević SLOBODAN JOVANOVIĆ AT THE PARIS PEACE CONFERENCE AND THE FORMATION OF THE YUGOSLAV STATE	499
Љубомирка Кркљуш О НЕКИМ ПИТАЊИМА ПРАВНОГ СУБЈЕКТИВИТЕТА ЧИНИЛАЦА УЈЕДИЊЕЊА 1. ДЕЦЕМБРА 1918. ГОДИНЕ.....	501
Ljubomirka Krkljuš ON SOME QUESTIONS OF LEGAL SUBJECTIVITY OF THE FACTORS OF THE DECEMBER 1, 1918 UNIFICATION.....	509
Душко Топаловић ПИТАЊЕ ПРИЗНАЊА КРАЉЕВСТВА СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА ОД СТРАНЕ СКАНДИНАВСКИХ КРАЉЕВИНА: ДАНСКЕ, НОРВЕШКЕ И ШВЕДСКЕ.....	511
Duško Topalović QUESTION OF RECOGNITION OF THE KINGDOM OF SERBS, CROATS AND SLOVENES BY THE SCANDINAVIAN KINGDOMS: DENMARK, NORWAY AND SWEDEN.....	518
Мирјана Стефановски ВЛАДАЛАЧКА ВЛАСТ ПО УСТАВНОМ ПРОЈЕКТУ ХРВАТСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ.....	519
Mirjana Stefanovski RULING AUTHORITY AS PER CONSTITUTIONAL PROJECT OF THE CROATIAN COMMUNITY	535

Првослав Радић ФИЛОЛОШКА ПАРАДИГМА ВУКА КАРАЏИЋА О СРПСКОМ ЈЕЗИКУ И ЈУГОСЛОВЕНСКА ИДЕОЛОГИЈА	537
Prvoslav Radić VUK KARADŽIĆ'S PARADIGM OF THE SERB LANGUAGE AND YUGOSLAV IDEOLOGY	551
Горана Раичевић СРПСКА КЊИЖЕВНА АВАНГАРДА И ИДЕЈА ЈУГОСЛОВЕНСТВА	553
Gorana Raičević SERBIAN LITERARY AVANT-GARDE AND THE IDEA OF YUGOSLAVISM	566
Александар М. Милановић СРПСКО СТАНОВИШТЕ У ЈЕЗИЧКОЈ ПОЛИТИЦИ ПРИ СТВАРАЊУ ЈУГОСЛАВИЈЕ	567
Aleksandar M. Milanović SERBIAN POSITION IN LANGUAGE POLICY AT THE TIME OF CREATION OF YUGOSLAVIA	582
Рајна Драгићевић УТИЦАЈ СХВАТАЊА АЛЕКСАНДРА БЕЛИЋА О ЈУЖНОСЛОВЕНСКОМ ПИТАЊУ НА КОНЦЕПЦИЈУ РЕЧНИКА САНУ	583
Rajna Dragičević THE INFLUENCE OF ALEKSANDAR BELIĆ' VIEW OF THE SOUTH SLAVIC ISSUE ON THE CONCEPT OF THE SANU DICTIONARY	592
Ненад Николић ПРОБЛЕМАТИКА СРПСТВА И ЈУГОСЛОВЕНСТВА У КЊИЖЕВНОЈ ИСТОРИЈИ ПАВЛА ПОПОВИЋА	593
Nenad Nikolić THE PROBLEMS OF SERBIAN AND YUGOSLAV IDEAS IN PAVLE POPOVIĆ'S LITERARY HISTORY	605
Мирослав Радивојевић ПРОМЕНЕ У РУСИЈИ И СТВАРАЊЕ ДРЖАВЕ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА – ПРИЛОГ ИСТРАЖИВАЊУ	607
Miroslav Radivojević THE CHANGES IN RUSSIA AND CREATION THE STATE OF SERBS, CROATS AND SLOVENES – CONTRIBUTION TO THE RESEARCH.....	618
Љубинка Шкодрић КРАЈ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА И СУДБИНА АРХИВСКЕ ГРАЂЕ ДРЖАВНЕ АРХИВЕ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ	621
Ljubinka Škodrić END OF THE WORLD WAR I AND THE FATE OF ARCHIVAL MATERIAL OF NATIONAL ARCHIVE OF THE KINGDOM OF SERBIA.....	635

Александар Марковић ГРАЂА АРХИВА СРБИЈЕ О УЈЕДИЊЕЊУ И СТВАРАЊУ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ 1914–1918.....	637
Aleksandar Marković ARCHIVAL MATERIAL OF THE ARCHIVE OF SERBIA ON UNIFICATION AND FORMING OF THE YUGOSLAV STATE 1914–1918.....	654
Слободан Бјелица ПЕРЦЕПЦИЈА ОСЛОБОЂЕЊА И УЈЕДИЊЕЊА 1918. У ВОЈВОЂАНСКОЈ МЕЂУРАТНОЈ ЈАВНОСТИ	655
Slobodan Bjelica PERCEPTION OF LIBERATION AND THE 1918 UNIFICATION IN VOJVODINA'S INTER-WAR PUBLIC	666

ПЕРЦЕПЦИЈА ОСЛОБОЂЕЊА И УЈЕДИЊЕЊА 1918. У ВОЈВОЂАНСКОЈ МЕЂУРАТНОЈ ЈАВНОСТИ

СЛОБОДАН БЈЕЛИЦА*

А п с т р а к т. – Епохални историјски значај процеса који подразумевамо под „присаједињењем Баната, Бачке и Барање Србији“, а који су наши преци чешће и лепше називали „ослобођењем и уједињењем Војводине“, врло рано је уочен. Почев од прве годишњице 25. новембра 1918. године, симбола и најзначајнијег датума поменутог процеса, па све до војног слома и окупације Краљевине Југославије, државни органи, установе културе, удружења грађана у Војводини и сами Војвођани веома свечано су обележавали дане свог „ослобођења и уједињења“. Како су се заостравали међунационални односи у југословенској краљевини, а она крајем тридесетих година прошлог века све опасније клизила ка свом нестанку, то су новембарски дани 1918. године све масовније и одушевљеније прослављани у Војводини – као да су на тај начин војвођански Срби желели да потврде и учврсте своју заједницу са сународницима који су живели јужно од Саве и Дунава. Резултати анализе перцепције ослобођења и уједињења у међуратној војвођанској јавности указују на извесну еволуцију погледа на 1918. годину током међуратног периода, а још више на разлике у односу на савремене погледе наше историографије.

Кључне речи: Војводина, ослобођење, Србија, уједињење, 1918. година

Дугогодишња тежња војвођанских Срба за националним ослобођењем, изрицана кроз историју у различитим приликама и на различите начине (од Темишварског сабора, преко Мајске скупштине, Благовештенског сабора итд.), коначно је остварена по завршетку Првог светског рата, прикључењем Баната, Бачке и Барање Краљевини Србији, као чији интегрални део су ти крајеви ушли и у новостворену југословенску државу. Присаједињење Војводине Србији, односно њено ослобођење и уједињење, било је резултат дуготрајног процеса који је отпочео 1914. године а завршио се потписивањем Тријанонског мировног уговора 1920. године. За успешну реализацију тог процеса, чији централни догађај јесте Велика народна скупштина Срба, Буњеваца и осталих Словена из Баната, Бачке и Барање, одржана у Новом Саду 25. новембра 1918. године,¹ заслужно је више фактора: војни успеси Србије, вештина српске дипломатије, расположење великих сила те воља самих Срба Војвођана, који су одушевљено и активно (војно и

* Редовни професор, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Одсек за историју, имејл: sbjelica@ff.uns.ac.rs

¹ Види детаљније: *Документи о присаједињењу Срема, Баната, Бачке и Барање Србији 1918.* (приредио Драго Његован), Нови Сад, 2017.

политички) све време Првог светског рата учествовали у свом ослобођењу. Низа догађаја који су војвођанским Србима донели дуго чекану слободу они су се, у периоду између два светска рата, радо присећали, истицали њихов историјски значај, свечано их обележавали као пример оданости Војвођана јединству са Србијом, а неретко и полемисали о њиховом току и улози појединих личности.²

Са истицањем историјског значаја новосадске Велике народне скупштине и њених одлука у војвођанској јавности почело се већ уочи прве годишњице ослобођења и уједињења. Поприлично разочаран стањем у новоствореној држави, а превасходно нерасположењем српског живља према њој, писац уводника у новосадској *Застава*, потписан иницијалима „Ј.Т.“ (несумњиво је реч о Јаши Томићу), лamentsира над чињеницом да се наступајућа годишњица уједињења Срба, Хрвата и Словенаца дочекује без одушевљења и са заборавом, те подсећа на бурна дешавања у јесен претходне године: „Не желим да узносим наше Војвођане. Али они су показали бар најобичнију памет. Они су први кренули и 4. (17.) новембра 1918. године сазвали народну скупштину у Н. Саду, за дан 12. (25.) новембра. Избори за ту скупштину били су на најслободоумнијој основи и та је скупштина молила Србију да је прими и заступа на светској конференцији. А после те скупштине шта ради изасланство народног већа из Загреба? Ево, шта ради. Не узима у обзир и у рачун закључак и начело војвођанског збора. Него изјављује, да представља народ Словеначке, Хрватске, Далмације, Босне, Херцеговине, *Баната, Бачке и Барање*. Може бити, нису били тачно извештени о војвођанском закључку. Но, то није најглавније. Народно веће загребачко не жели да га Србија заступа, брани према онима, против којих су се браћа Хрвати и Словенци морали борити са аустро-угарским четима. Не! Него у адреси, упућеној српском наследнику престола, изјављује народно веће да оно представља народ Словеначке, Хрватске, Далмације, Босне и Херцеговине, Баната, Бачке и Барање. Народно веће изјављује жељу, да се најпре уједине Хрватска, Словеначка, Бачка, Банат, Барања, Босна, Херцеговина и Далмација у једну целину. А у име те целине, да народно веће загребачко пошаље своје изасланике и на међународну конференцију и тако удеси начин, како да се споје те земље са Србијом и Црном Гором. Каква је у овај пар била жалосна српска политика, не могу никако разумети, што нису браћи Хрватима испунили и ту жељу, да нас Војвођане њима предају...“³

² Иако о присаједињењу Војводине Србији постоји позамашна историографска литература, односно готово да није било аутора који се бавио новијом историјом Војводине а да он своје историописање није почео од 1918. године, или завршио са том преломном годином (први научни радови на ту тему написани су почетком 90-их година прошлог века, од којих је најзначајнији: Љубомирка Кркљуш и Лазар Ракић, *Војводина и стварање југословенске државе 1918*, Нови Сад, 1992), богата међуратна војвођанска штампа готово да уопште није консултована, иако она садржи мноштво веома вредних мемоарских и других записа о војним и политичким дешавањима 1914–1918. године. Историјом војвођанске штампе на српском језику која је излазила између два светска рата најтемељније се бавио Душан Попов, *Српска штампа у Војводини 1918–1941*, Нови Сад, 1983.

³ *Застава*, Нови Сад, 2. 11. 1919. Познато је да је првак војвођанских радикала Јаша Томић у јесен 1918. године био склонији стварању Велике Србије него југословенске

Нешто више југословенским духом одисао је проглас о прослави прве годишњице ослобођења Војводине, који је потписао др Александар Моч, велики жупан и владин комесар бачбодрошке жупаније и града Сомбора, политички супарник Јаше Томића. У прогласу се наводи да

„у историји Српске Војводине и њезиног народа поред знаменитих догађаја од Вука Гргуровића, Змаја Огњеног, па деспота Бранковића, Павла Бакића, Рајка Војеводе, па угледног вође банатских Срба, Новака Петровића, Јакшића, Арсенија III, Исаија Ђаковића, грофа Ђурђа Бранковића, па Доситеја Обрадовића, митрополита Стратимировића, патријарха Јосифа Рајачића, војводе Стевана Шупљикца, па од дичног нам Светозара Милетића, затим од сабора у Темишвару, српских народних зборова у Новом Саду, Карловцима, Великом Бечкереку, Кикинди и Вршцу и благовештенског сабора не беше значајнијег од овог догађаја, када се словенском живљу Српске Војводине указао дан, да оствари вековне тежње својих предака и лепе снове из најскорије прошлости“.

Занимљиво је и значајно да је у овом прогласу, писаном непуних годину дана по уједињењу, 25. новембар већ препознат као „*најзначајнији дан у историји Војводине*“, дан када је „српски народ у Бачкој, Банату и Барањи, удружен са својом нераздвојном браћом Хрватима, Буњевцима, Шокцима, Русима и Словацима, једнодушно прогласио оцепљење од Угарске и једногласно изјавио, да хоће заједнички рад и јединствену државу са браћом Хрватима и Словенцима“.⁴ Као „најважнији и најсвечанији дан“ у историји Баната, Бачке и Барање 25. новембар 1918. године означен је и у *Панчевцу*, у исто време: „Он значи за нас све слободу, златну слободу. 25. нов. је у нашој историји оно, што је био 15. март у Маџара. Безусловно је потребно, да овај дан најсвечаније прослави цео Б.Б.Б. Дужност је у првом реду школских управитеља, да тога дана одрже у свим школама свечаности и да младежи протумаче значај тога дана. Предлажемо да тога дана окитимо варош заставама и да се све радње затворе. – Прву годишњицу нашег оцепљења и народног ослобођења прослаavimo најсвечаније!“, позивано је у овом угледном банатском гласилу.⁵

Прва годишњица ослобођења и уједињења јесте достојанствено и свечано прослављена широм Војводине, а та традиција ће се наставити и у наредним годинама. На сам дан 25. новембра, војвођански листови на српском језику, без обзира на политичку оријентацију, објавили су пригодне чланке у којима је истицан историјски значај тог датума. Тако је новосадско *Јединство* писало:

„Свима нама је још у свежој успомени онај велики историски дан, који у аналима Војводине значи једно ново доба почетак једног новог, другог живота, живота о коме смо, у пријатним летњим вечерима и дугим зимским ноћи-

заједнице, у чему није био усамљен у Војводини. Види: Слободан Бјелица, *Радикали у Војводини 1919-1929*, Нови Сад, 2005.

⁴ *Застава*, Нови Сад, 16. 11. 1919.

⁵ *Панчевац*, Панчево, 23. 11. 1919.

ма, тихо сањарили, не верујући никада да ће ти снови бити јава, да ће она скривена чежња, лепа као бајка и примамљива као топли зраци пролетњег сунца, постати стварност, збиља, истина, која нас је отргла од примамљивог сна и извела пред отворени видик, у коме се јасно огледа перспектива наше будућности. Сви се ми још живо сећамо оног знаменитог новембарског дана, који нам је, са чистим, сребрнастим пахуљама свежега снега, носио нешто ново, непознато, што је требало дуго, дуго времена да се слије у чаробне драгуље, и проспе на нашу земљу као особита благодат, која нам се даје као нарочити знак милости, добротe и правде. И са том благодаћу пробудила се у нама свест о човечанском праву, дотле незаном и неосећаном, о праву које нас упућује на смисао човечанског живота, слободног и вредносног. За час, ми нисмо могли да верујемо у ту стварност, ми смо се бојали, управо, да *иризнамо* да је наш сан постао јава, да ћемо на сањаријама прошлости одсада моћи и смети изграђивати збиљу будућности, нове, свеже и трајне, као што је трајна племенитост онога који нам ју даде⁶.

Уводничар демократског *Јединствa* није се устручавао да у наставку примети и несклад између идеала из 1918. године и војвођанске реалности 1919. године, а у сличном тону је писала и радикалска *Застава*.⁷

Како су године пролазиле, а незадовољство економским тегобама у којима се Војводина нашла расло,⁸ све чешће се оно истицало управо о јубилејима новембарских дана 1918. године. Тако је, уочи пете годишњице ослобођења, опозициони *Панчевац* подсећао:

„Војводина је 25. новембра 1918. год. на Великој Народној Скупштини изрекла оцепљење од Мађарске и уједињење са Србијом. И при том веома важном кораку није стављала никакве услове. Стољетна жеља Срба Војвођана се испунила. Нигде нису браћа Србијанци са већим одушевљењем и искреном љубави дочекани, као у Војводини. Војвођани су били уверени, да ће се не само ослободити мађарског им јарма, већ ће доћи за њих доба потпуне слободе, великог благостања, потпуне једнакости. Уверени су били, да ће се врлине предратне Србије усадити у Војводину, и да ће нестати мана предратне Србије. Но у свему смо се преварили. Храбра српска војска се у нашим крајевима увек понашала исправно. Она је била потпуно свесна своје повесничке дужности. Али то није случај и са цивилним властима. Ни једна нада

⁶ *Јединство*, Нови Сад, 25. 11. 1919.

⁷ Данас се често цитира, али без разумевања ширег контекста, чланак „Плаци, Војводино“, који је потписао *Заставин* сарадник Миладин Величковић Свињарев, а који почиње реченицом: „Навршила се година дана, како смо ослобођени, а кроз кратко време ће се навршити и година, како у нашој Војводини влада дар мар...“ *Застава*, Нови Сад, 18. 11. 1919.

⁸ У политичком, па и научном дискурсу често се апсолутизују поједини примери драстично несразмерног пореског оптерећења пречанских крајева у Краљевини СХС/Југославији, иако су се пореске стопе током двадесетих година непрестано мењале, а од 1928. године биле законски потпуно уједначене за све покрајине. Ова тема још увек чека на озбиљно и темељно научно истраживање и образложење.

Војвођана се није испунила. О вековима сањаној слободи не може да буде ни говора. Данас се, осим оно мало радикала, нико не осећа слободним у Војводини“;

констатовано је у *Панчевцу*, уз упозорење: „Ако се овом стању не стане на пут, ако се властодржавци радикали не тргну још последњег часа, не само да се неће остварити наде Војводине из 1918. г. већ ће се остварити жеље наших непријатеља“.⁹

Макар онолико колико је ослобођење и уједињење 1918. године посматрано у контексту положаја Војводине у Краљевини СХС, исто толико је оно актуелизовано у светлу политичких и националних распри које су потресале југословенску државу 20-их година XX века, међу којима се по свом значају издвајало тзв. Хрватско питање. У јасно национално обојеној новосадској *Северној Србији*, поводом седме годишњице уједињења разматран је историјски значај 25. новембра 1918. године. У исцрпној анализи, добро обавештени уводничар је констатовао да је одлука „да се Српска Војводина уједињује с Краљевином Србијом и да с њоме уједињена улази у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца“ у оном времену била „од огромног значаја како са гледишта спољне, тако и са гледишта унутрашње политике наше нове државе“. Опширно подсећајући читаоце на оновремени сукоб две концепције југословенског уједињења – унитаристичке београдске и загребачке дуалистичке, те да се између та два фактора у новембру 1918. године „борба водила са великим огорчењем“, уводничар је закључио да је приклањање војвођанских Срба београдској концепцији, коју је персонификовао Јаша Томић – „упркос жестоке агитације противника непосредног прикључења Војводине Србији (међу којима су главну реч водили г.г. Васа Стајић и Пера Коњевић)“, била од пресудног значаја. Наиме, тумачио је уводничар *Северне Србије*, циљ акције вођене из Загреба је био да

„Народно Веће прикупи око себе 8 милијона а Србија са својих 4 милијона душа да игра одређену улогу“, али је одлука Велике народне скупштине у Новом Саду 25. новембра „олакшала ситуацију Краљевине Србије, јер је њених 4 милијона појачала са још 2 милијона душа, а тиме много допринела да се питање о уједињењу реши у корист јединствене државе Срба, Хрвата и Словенаца. Зато ће 25. новембар остати у нашој историји забележен златним словима. Српска Војводина је тада извршила своју дужност и одала признање својим ослободиоцима“.¹⁰

Северна Србија је на то „од коликог је великог значаја била одлука Велике Народне Скупштине у Новом Саду 25. новембра 1918, којом је проглашено уједињење Српске Војводине са Краљевином Србијом“ подсетила и поводом седме годишњице проглашења Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, овог пута истичући високу националну свест војвођанских Срба

⁹ *Панчевац*, Панчево, 28. 10. 1923.

¹⁰ *Северна Србија*, Нови Сад, 22. 11. 1925.

насупротив србијанске опозиције и представника српског народа из других крајева: „На жалост Срби у Босни нису довољно били одлучни у оном историјском тренутку, али је одлука Српске Војводине и Црне Горе о уједињењу са Србијом била довољна, да осујети планове Југословенског Одбора, који је нарочито жестоко агитовао против тога, да се Војводина прикључи непосредно Србији.“¹¹ Своју политичку далековидост, исказану 1918. године, војвођански Срби су радо истицали и мимо обележавања јубилеја, а у дневнополитичком контексту: „И после Ослобођења били су Војвођани први, који су 25. новембра 1918. године на Великој Народној Скупштини у Новом Саду – упркос сиренским гласовима из Загреба, пред којима су капитулирали били онда и Прибићевићеви самосталци из Хрватске – а на формални предлог неумрлог Јаше Томића, једногласно и безусловно решили, да се Војводина има прикључити својој Мајци – Србији!“¹²

Десету годишњицу свог ослобођења и уједињења Војвођани су, као и цео српски народ, чекали у атмосфери забринутости над судбином државне целине. То се неминовно одразило и на перцепцију чина од пре једне деценије. Уводничар *Засџаве*, пишући о јубилеју присаједињења Војводине Србији, нагласио је да „као што су тада, пре десет година, родољубиви чланови Велике Народне Скупштине Војвођана Срба одбацили од себе сваку себичност, сваки сепаратизам и свако ценкање, тако и данас стојимо на истом становишту и са истим жаром искреног родољубља и патриотизма“. У истом броју *Засџаве* о историјском значају 25. новембра свој суд дали су и неки војвођански интелектуалци, па је тако Каменко Суботић писао о сненању војвођанских Срба уочи Првог светског рата „о Душановом царству, о уједињењу Бранковог Кола, о Великој Србији“, као и о „чврстом“ уједињењу са Србијом спроведеном 1918. године „којем ће верно и одано остати све што је најбоље, све што је спремно приступити истребљењу дефетиста“. Тима Димитријевић се питао „је ли Војводина спремно дочекала Уједињење?“ и закључивао да је оно дошло у последњи час, јер „да није наше уједињење уследило, културна и национална катастрофа војвођанског Српства и Југословенства неизбежна је изгледала, јер је већ драматски карактер имала у својој очајничкој борби за егзистенцу у последња два деценија овога столећа“.¹³

Но било је војвођанских интелектуалаца који су десетогодишњицу ослобођења и уједињења искористили да се критички одреде према деценијском искуству Војводине у оквиру своје националне државе. На позив Удружења Војвођана, своја гледишта су изнели углавном опозиционо оријентисани интелектуалци, а њихови прилози сабрани су у оквиру једне пригодне монографије.¹⁴ Тако је Радивоје Врховац подсећао да је Војводи-

¹¹ *Северна Србија*, Нови Сад, 29. 11. 1925.

¹² *Засџава*, Нови Сад, 22. 7. 1924.

¹³ *Засџава*, Нови Сад, 25. 11. 1928.

¹⁴ Удружење Војвођана у Београду је основано 1923. године од стране војвођанских студената на Београдском универзитету, а на својој петој редовној скупштини, новембра

на у нову државу ушла „у романтичном заносу, из којег се тек у последње време почиње будити“, те да је она „одмах на почетку стварања наше младе националне државе изгубила сваку иницијативу, не само у питањима опште државне организације него и у питању своје реорганизације у новом државном стању. У првим моментима, који су психолошки одлучни, испустила је Војводина све konce из својих руку, и кад се радило о њој самој. Она је о себи ћутала или је муцала, и давала доказе о својој непунолетности. Она чак себе и не познаје, него други неко треба да је познаје, и други неко треба о њој да води бригу, јер је она политички незрела, анационална, културно инфериорна“. Ваца Стајић је упозоравао да „непознавање историје Војводине и веровање у фашистичке методе довело је до тога да се данас Војводином управља по начину: данас јесмо, сутра нисмо, прекосутра... Тон одиста дају они који су се доселили и који очекују и даље селидбе, док они који, ако се и повијају по разним ветровима, остају верни овој груди, они ћуте, можда и сувише застрашени жандармеријом, полицијом, финансијима...“. Док је Душан Ј. Поповић опомињао да „пре свега и изнад свега не треба никад заборавити да Војводина ни у ком правцу не постоји као нека засебна целина, него само као део нашег националног и државног проблема“, дотле је Тодор Манојловић Војвдину видео као посредника у „данашњем тешком српско-хрватском спору“, јер је, по њему, она „са својим социјално-културним традицијама, са својим схватањем и постулатом слободе блиска Хрватској, док је опет у погледу вере, расног осећања и идеала једнодушна са Србијом“. Са друге стране, Станоје Станојевић је негирао да се Војводина налази у некој посебној кризи, нити да има потребе за њеним спасавањем, док је Милан Кашанин опомињао да „за десет година заједничког живота у нашој новој држави, Војводина није дала ни једног политичара вишег ранга и ни једног државника. Она данас нема ни једног правог и великог српског дневног листа. Политички и државнички, утицај Војводине је раван нули у нашој новој држави“.¹⁵

Убрзо по прослави десетогодишњице ослобођења и уједињења, краљ Александар Карађорђевић је увео свој лични режим и инаугурисао доктрину интегралног југословенства, те се перцепција новембра 1918. године током тридесетих година више огледала у југословенском духу, насупрот српском у коме се изражавала током двадесетих. Тако је у прогласу Одбора за прославу 20-годишњице Ослобођења и Уједињења наглашено да је „најзначајнијег дана наше историје“, 25. новембра 1918. године, „наш народ на својој Великој Народној Скупштини, одржаној у Новом Саду, донео једнодушну одлуку о оцепљењу Баната, Бачке и Барање од некадашње Угарске и о прикључењу Краљевини Србији“, али и да је та одлука „добила санкцију

1928. године, одлучило је да „покрене једну анкету о свима актуелним проблемима Војводине у којој би учествовали војвођански најистакнутији радници“. *Народ*, Нови Сад, 24. 11. 1928.

¹⁵ *Војвођани о Војводини*, Зрењанин, 2012. (фототипско издање), 5-6; 30-31; 41-45; 48-49; 60-62; 72-73.

на мировној конференцији, те су тако и ови крајеви наши по непоколебљивој нашој вољи о снажном потпором и натчовечанским жртвама Краљевине Србије и њених моћних савезника ушли у састав моћне и лепе наше домовине“.¹⁶ На сам дан масовне прославе,¹⁷ дневни лист *Дан* је у уводнику под насловом:

„Национални јубилеј Војводине – свесна и напредна Војводина прославља двадесетогодишњицу своје слободе“, објавио како „свима свесним Војвођанима јасно је да је будућност наше словенске Војводине неразлучиво везана са величином и сјајем Југославије. Само у оквиру снажне и велике Југославије Војводини је обезбеђена срећна и сигурна будућност, под управом наше народне Династије Карађорђевића!“¹⁸

А неколико дана након прославе, Марко Вилић, један од ветерана присаједињења, подсетио је на дилему од пре две деценије: „Пре неки дан, 25. новембра, су Срби Војвођани ставили под критику значајни чин Велике народне скупштине од 25. новембра 1918. године. Питали су: да ли су Срби Војвођани добро радили пре двадесет година. Онај огромни број Срба Војвођана је и овогодишњег 25. новембра громко, из дубине душе, рекао: „Само са мајком Србијом кроз капије Београда!“ И прошлост и садашњост и будућност, загрмеше једним грлом, трубе: „Једно смо, једно ћемо бити и остати док је сунца и месеца!“¹⁹

Из горе наведених бројних примера јасно се уочава да се, као области присаједињене Србији 1918. године помињу Банат, Бачка и Барања, или уопштено Војводина, али не и Срем. Једини изузетак, колико је нама познато, направљен је о првој годишњици ослобођења и уједињења, када је у новосадској *Засџави* напоменуто како је „наш китњасти Срем“ на збору у Руми 24. новембра 1918. „условно изрекао непосредно присаједињење Срема краљевини Србији“.²⁰ Наредних година, у контексту „ослобођења и уједињења“, ни једном није поменут ни Румски збор,²¹ нити присаједињење

¹⁶ *Наше слово*, Суботица, 25. 10. 1928.

¹⁷ Према извештајима штампе, 200.000 Војвођана „из разних крајева Бачке, Баната и Барање“ присуствовало је у Новом Саду, 25. 11. 1938., „грандиозним националним свечаностима“, на којима се „манифестовала снажна и одлучна воља Војводине да, под окриљем моћне и велике Југославије, продужи свој победоносни ход, започет пре две деценије после историјских одлука Велике Народне Скупштине у Новом Саду“. *Дан*, Нови Сад, 27. 11. 1938. Те и наредне две године, док су се над српским народом и Југославијом надвијали олујни облаци, обележавању 25. новембра се придавао много већи значај него раније. Чини се да су војвођански Срби покушавали да на тај начин потврде и оснаже своје јединство са Србијом.

¹⁸ *Дан*, Нови Сад, 25. 11. 1938.

¹⁹ *Дан*, Нови Сад, 4. 12. 1938.

²⁰ *Засџава*, Нови Сад, 25. 11. 1919. Занимљиво да се у наслову овог уводника *Засџаве* први пут појављује тада ређе коришћен, а данас уобичајен термин „присаједињење“.

²¹ Чак ни у опширном некрологу поводом смрти Жарка Миладиновића, организатора Румског збора, тај догађај се не помиње, иако се наводи да се Миладиновић 1918. године „истакао у борби са загребачким Народним Већем“. *Засџава*, Нови Сад, 27. 7. 1926.

Срема Србији. Напротив, током дугогодишње борбе сремских радикала против загребачке покрајинске управе за Хрватску и Славонију, која је Сремом управљала још пола деценије након завршетка Првог светског рата,²² неретко је истицано, на политичким зборовима, или у написима у штампи, како је 1918. године направљен велики пропуст што Срем није, попут Војводине, непосредно прикључен Србији.

Тако је, приликом најаве о коначном укидању загребачке покрајинске управе, у јесен 1923. године, истицано како

„ово је требало бити већ одавно урађено, одмах по доласку Србијанаца. Срем се је требао отргнути утицају аустријанштином зараженом Загребу... Доласком српске војске Сремци су мислили да ће се решити омрзнутог Загреба и да ће потпасти под Београд, да ће им се судити по српским законима, а не по оним истим, по којима су осуђивани на вешала, да ће школе попримити српски карактер место хрватско-мађарског, да ће се све српско применити и на Српски Срем, али не дочекаше. Бачка је припојена Србији, а Срем је остављен и на даље Загребу. Сремци су ради тога са негодовањем па и погрдама говорили о Србијанцима, разочарали су се, али су се ипак надали да ће Србијанци ту грешку поправити и Срем припојити Србији.“

Навођене су и последице пропуста из 1918. године:

„Аустриски жандар, који су највише јада задали Србима у Срему, решавани су кривице ради застарелости дела а већим делом остали и надаље у служби, без да су излазили пред суд. Денунцијанти, на чији су миг жандарми стрељали и који су били главно средство жандармима за улочинства остали су на истим местима у државној служби где су били за време рата“. Званичном Београду је из „српског Срема“ поручивано да, зато што „отеже са оцепљењем Срема од Хрватске“, не треба да се чуди што Сремци губе веру у Србију и што се пречанска српска штампа неповољно изражава о Србијанцима.“²³

Управа Загреба над Сремом је укинута 15. фебруара 1924. године, одлуком владе Николе Пашића да би је шест месеци касније влада Љубе Давидовића поново успоставила. То је изазвало буру незадовољства у Срему, серију протестних зборових (под слоганом „за присаједињење српског Срема Београду“), инцидентна па чак и претњи оружаном побуну. Тада се поново позивало на 1918. годину, када су сремски Срби „пристали и на то, да остану и даље под управом Загреба, оног Загреба, који је за време рата забадао Сремцима нож у леђа“²⁴, те су изношена очекивања да ће Срби Сремци, након „поновог пада Срема у ропство радићевском србодерском Загребу“, ипак „исправити погрешку из 1918. год.“²⁵ У овој епизоди српско-хрватских

²² О генези хрватских претензија на Срем види у: Василије Крестић, *Историја Срба у Хрватској и Славонији 1848-1918*, Београд, 1995, а о њиховом испољавању у међуратном периоду у: Мира Радојевић, „Српско-хрватски спор око Војводине 1918-1941“, *Историја XX века*, Београд, 1/1994.

²³ *Србија*, Сремска Митровица, 31. 10. 1923.

²⁴ *Србија*, Сремска Митровица, 5. 9. 1924.

²⁵ *Србија*, Сремска Митровица, 105/17. 9. 1924.

спорења око Срема учествовали су и многи актери догађаја из 1918. године. Један од њих, историчар и политичар Алекса Ивић, родом из Буђановаца,²⁶ присетио се и мишљења Стојана Протића, првог председника владе Краљевине СХС, да је „учињена погрешка, што се Срем није већ у новембру 1918. године одвојио од Загреба, онда, кад је Војводина изјавила присаједињење са Србијом“.²⁷

Када је загребачка покрајинска дефинитивно укинута новембра 1924. године, одлуком владе Пашић-Прибићевић, те у Срему напокон успостављена обласна администрација – односно по схватању сремских радикала спроведено „коначно ослобођење Срема од Загреба“²⁸, перцепција 1918. године се у војвођанској јавности није променила. И даље је истицано како су се 25. новембра Банат, Бачка и Барања присајединили Србији, док случај Срема најчешће није ни помињан, као ни Румски збор. Чак и у самој Руми тај догађај није обележаван, него је, на пример, двадесетогодишњица ослобођења и уједињења у тој сремској варошици прослављена 6. новембра 1938. године.²⁹ А угледни интелектуалац др Никола Милутиновић, оновремени секретар Матице српске, у пригодном напису поводом двадесете годишњице ослобођења и уједињења Војводине, издвајао је Срем од Баната, Бачке и Барање и новосадске Велике народне скупштине: „Остали део Војводине, Срем, прекинуо је дотадашњу своју везу са Угарском, заједно са осталим југословенским покрајинама Аустроугарске, у Загребу 29. октобра, а уједињење ових крајева са Србијом и Црном Гором проглашено је 24. новембра 1918. године, и опет у Загребу“, подвлачећи да се „један део Војводине, 25. новембра 1918, оцепио од Угарске на Великој народној скупштини у Новом Саду, а други од Аустроугарске 29. октобра 1918., у Загребу, на седници Народног већа Словенаца, Хрвата и Срба“.³⁰

Како се из овог летимичног прегледа може видети, перцепција ослобођења и уједињења, односно присаједињења Војводине Србији мењала се током међуратних година, испрва имајући углавном српско, а потом попримајући све више и југословенско обележје. Приметне су и крупне разлике између наше данашње перцепције и оне коју су имали сами актери догађаја из 1918. године. Пре свега, у данашње време се извлачи из ширег контекста и апсолутизује значај самоопредељења словенског живља у Војводини, без наглашавања да је оно било омогућено војним успесима српског оружја 1914–1918. године и да би одлуке Велике народне скупштине највероватније остале мртво слово на папиру да нису биле, у највећој мери, потврђене на Мировној конференцији у Паризу 1919–1920. године. Такође, погрешно се

²⁶ Ивић је био дугогодишњи борац за еманципацију Срема од Загреба. Још 1920. године је опширно елаборирао како „са историјског становишта неправедно би било оставити Срем под Загребом“, а „са политичког становишта злочин би био оставити Сремце под Загребом“. *Србија*, Сремска Митровица, 27. 8. 1920.

²⁷ *Србија*, Сремска Митровица, 12. 10. 1924.

²⁸ *Србија*, Сремска Митровица, 4. 3. 1925.

²⁹ *Дан*, Нови Сад, 5. 11. 1938.

³⁰ *Глас Матице српске*, Нови Сад, новембар 1938.

тумаче одлуке збора у Руми, чији се значај преувеличава и доводи у исту раван са новосадском Великом народном скупштином. Коначно, у делу војвођанске јавности у последњих неколико деценија доводи се у питање легитимитет и легалитет новосадске Велике народне скупштине и појављује се теза да је она представљала историјску грешку. Наши преци овакве дилеме нису имали: како показује исцрпна анализа писања међуратне штампе војвођанских Срба, без обзира на политичко опредељење, личне анимозитете и извесна разочарања, они су новембарске дане 1918. године перципирани као време свог коначног и дуго очекиваног ослобођења и уједињења.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Периодика

- Глас Мајнице српске*, Нови Сад, 1938.
Дан, Нови Сад, 1935-1941.
Застава, Нови Сад, 1919-1929.
Јединство, Нови Сад, 1919-1924.
Народ, Нови Сад, 1925-1928.
Наше слово, Суботица, 1928.
Панчевац, Панчево, 1920-1928.
Северна Србија, Нови Сад, 1923-1925.
Србија, Сремска Митровица, 1919-1924.

Објављени извори

- Војвођани о Војводини*, Зрењанин, 2012. (фототиписко издање)
Документи о уједињењу Срема, Баната, Бачке и Барање Србији 1918. (приредио Драго Његован), Нови Сад, 2017.
Ослобођење Новог Сада 1918. – сведочанства и полемике (приредио др Слободан Бјелица), Нови Сад, 2018.
 Петровић, Милан, *Београд или Зајед?*, Летопис Матице српске бр. 3, Нови Сад, 1951.
 Савковић, Јован, *Срби Војвођани у својој националној држави*, Нови Сад, 1921.
Споменица ослобођења Војводине, Нови Сад, 1929.

Чланци и монографије

- Бјелица, Слободан, *Радикали у Војводини 1919-1929*, Нови Сад: Задужбина Андрејевић, 2005.
 Димић, Љубодраг, *Историја српске државности – Србија у Југославији*, Нови Сад: САНУ (огранак у Новом Саду), 2001.

Ђуканов, Милан, *Српски народни одбор у Великом Бечкерекy*, Зрењанин: Књижара „Театар”, 1998.

Јудин, Љубомирка, *О раду Народне уйраве за Банай, Бачку и Барању 1918-1919*, Зборник Матице српске за друштвене науке, Нови Сад, 51/1968.

Кириловић, Димитрије, „Нови Сад у данима ослобођења”, у: *Сйари Нови Сад*, Нови Сад, 1991.

Крестић, Василије, *Исйорија Срба у Хрвайској и Славонији 1848-1918*, Београд: Завод за уџбенике, 1995.

Кркљуш, Љубомирка и Ракић, Лазар, *Војводина и сйварање јујословенске државе 1918*, Нови Сад, 1992.

Његован, Драго, *Присаједињење Војводине Србији*, Нови Сад: Музеј Војводине и Школска књига НС, 2004.

Попов, Душан, *Српска шйамйа у Војводини 1918-1941*, Нови Сад: Матица српска, 1983.

Радојевић, Мира, „Српско-хрватски спор око Војводине 1918-1941”, *Исйорија 20. века*, Београд, 1/1994.

Slobodan Bjelica

PERCEPTION OF LIBERATION AND THE 1918 UNIFICATION IN VOJVODINA'S INTER-WAR PUBLIC

S u m m a r y

Liberation and unification of Vojvodina, i.e. its joining to Serbia was deeply engraved in minds of the generation of Vojvodina Serbs who witnessed or participated in this epoch-making historical process. Therefore, they gladly remembered the November 1918 events and celebrated them. By looking at the plentiful inter-war press of the Vojvodina Serbs, we can learn about their perception of the 1918 political processes. Common characteristic of all, almost innumerable, writings in Serb press in Vojvodina, starting from the first anniversary of the liberation in 1919, until the last analyzed one in 1940, is absolutely positive rating of the liberation and unification and odes to the Serbian liberation army. However, especially during the 1920s, in some newspapers there was criticism over the economic position of Vojvodina after 1918, and in Syrmia there was dissatisfaction due to lack of firmer unity of the province with Serbia. Also, there were discussions about roles of some prominent historical people in the unification process. But, analysis of the Vojvodina inter-war press leads to conclusion that, regardless of political orientation and personal animosities, all Vojvodina Serbs, without exceptions and dilemmas, saw the 1918 unification of Vojvodina with Serbia as their national liberation.

